

ОЛГА ВАСКОВА МОЛЛОВА ЧАПЪРОВА

**ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ
НА ЛОКАТИВНОСТТА В СЪВРЕМЕННИЯ
БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на
образователната и научна степен „доктор“

Област на висше образование 2. Хуманитарни науки
Професионално направление 2.1. Филология
Докторска програма Български език

Научен ръководител: доц. д-р Красимира Ангелова Чакърва

Пловдив
2023 г.

Дисертационният труд „Функционално-семантичното поле на локативността в съвременния български и руски език“ е обсъден и предложен за публична защита на заседание на катедра „Български език“ при Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ на 3 юли 2023 г.

Дисертационният труд съдържа 168 стандартни компютърни страници и се състои от увод, четири глави, заключение, библиография, списък на ексцерпираните източници и списък на електронните ексцерпирани източници.

Научно жури:

Проф. д-р Велка Александрова Попова

Доц. д-р Красимира Александрова Петрова

Доц. д-р Верка Сашева Иванова

Доц. д-р Надя Петрова Чернева

Доц. д-р Красимира Ангелова Чакърлова

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 16 октомври 2023 г. от 14 часа в зала „Компас“ на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Ректорат, ул. „Цар Асен“ 24.

Материалите по защитата са на разположение в Университетската библиотека, Ректорат, ул. „Цар Асен“ 24.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод

I ГЛАВА.

ПРОСТРАНСТВОТО В ЕЗИКА – ФИЛОСОФСКИ АСПЕКТИ И ЕТНОЛИНГВИСТИЧНИ ПАРАМЕТРИ

- 1.1. Философски аспекти на понятието *пространство*
- 1.2. Етнолингвистични параметри на понятието *пространство*
- 1.3. Общи теоретични постановки за понятието *пространство* в лингвистиката

II ГЛАВА.

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

- 2.1. Теорията на А. В. Бондарко за функционално-семантичните категории
 - 2.1.1. Теорията за понятийните категории
 - 2.1.2. Разбиранията за традиционна граматика и за функционална граматика
 - 2.1.3. Функционално-семантична категория или функционално-семантично поле
- 2.2. Развитие на теорията за функционално-семантичните категории
 - 2.2.1. Функционално-семантичната категория през призмата на българската лингвистична мисъл
 - 2.2.2. Функционално-семантичната категория през призмата на руската лингвистична мисъл

III ГЛАВА.

Функционално-семантичното поле на локативността в съвременния български и руски език

- 3.1. Спецификата на *функционално-семантичното поле на локативността*
- 3.2. Полето на *локативността* като част от макрополето на казуалността
- 3.3. Семантично съдържание на *падежа*. Основни концепции за т. нар. дълбоки падежи
- 3.4. Основни схващания за *локатива*. Кратки исторически бележки

IV ГЛАВА.

Ядро и периферия на функционално-семантичното поле на локативността в съвременния български и руски език

- 4.1. Квазиядро на *функционално-семантичното поле на локативността* в съвременния български език
- 4.2. Периферия на *функционално-семантичното поле на локативността* в съвременния български език

- 4.2.1. Периферийни предложни локативни експликатори (ЛЕ)
- 4.2.1. Периферийни глаголни ЛЕ за изразяване на статично или динамично пространствено значение
- 4.2.3. Периферийни съществителни имена в роля на ЛЕ
- 4.2.4. Периферийни адективни ЛЕ
- 4.2.5. Периферийни фразеологични единици (ФЕ) в ролята на ЛЕ
- 4.2.6. Периферийни синтактични ЛЕ в съвременния български език
- 4.3. Ядро на функционално-семантичното поле на локативността в съвременния руски език
 - 4.3.1. Изразяване на ядрени ЛЕ чрез предложен падеж
 - 4.3.1.1. Функциите на предложния падеж със значението за конкретно място (с употреба на предлозите *в/на/при*)
- 4.4. Периферия на функционално-семантичното поле на локативността в съвременния руски език
 - 4.4.1. Периферийни падежни ЛЕ
 - 4.4.1.1. Употреба на винителен падеж със значение за посока / движение (с предлозите *в / на*)
 - 4.4.1.2. Родителен падеж в предложна употреба за място (с предлозите *до, у, от, из, с, от – до, из-под, из-за, возле, около, против, вдоль, мимо, вокруг*)
 - 4.4.1.3. Дателен падеж в предложна употреба за място (с предлозите *к, по, навстречу*)
 - 4.4.1.4. Творителен падеж в предложна употреба за място (с предлозите *между, перед, над, за, под*)
 - 4.4.2. Периферийни адвербиални ЛЕ
 - 4.4.3. Периферийни съществителни имена в ролята на ЛЕ
 - 4.4.4. Периферийни адективни ЛЕ
 - 4.4.5. Периферийни ФЕ в ролята на ЛЕ
 - 4.4.6. Периферийни синтактични ЛЕ в съвременния руски език

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

ЕЛЕКТРОННИ ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Обект на настоящия дисертационен труд е понятийната категория *локативност* и в частност – езиковите средства за нейното изразяване в съвременния български и руски език.

Предмет на изследването са структурната специфика на функционално-семантичното поле (ФСП) на локативността, формално-семантичните характеристики, както и проявите на междуезикова симетрия и асиметрия при изразяването на пространствена семантика.

В хода на научния анализ се използват няколко **изследователски метода**: описателен, съпоставителен, метод на компонентния анализ и на теоретичното обобщение, историко-реконструктивен метод. Акцентът се поставя върху описателния метод, който предполага възможно най-пълната дескрипция на таксономичния материал, и върху съпоставителния метод, който ни дава възможност да открием особеностите на всеки от сравняваните езици при изразяването на локативност.

Теоретичният фундамент на настоящото изследване е теорията на А. В. Бондарко за функционално-семантичните категории (ФСК) и функционално-семантичните полета (ФСП), както и трудовете и изследванията на българските лингвисти И. Куцаров, С. Иванчев, К. Иванова, А. Минчева, В. Станков, Ст. Стойчев, Кр. Чакърлова и др. Солидарни сме с общото мнение на посочените автори, че за разлика от *понятийната категория* (универсалната логическа категория), *функционално-семантичната категория* е вече **езикова категория, чието съдържание се изразява чрез морфологични и неморфологични средства**. Анализът на научните постановки за ФСП обосновава избора ни да разглеждаме *локативността* като ФСП.

В нашето изследване за работен се въвежда терминът *локативен експликатор* (по-нататък ЛЕ), като по този начин се разграничаваме от съществуващите в научните изследвания понятия *модификатор* (у И. Куцаров, Кр. Чакърлова и др.) и *оператор* (у Ст. Стойчев). ЛЕ ще наричаме езиковите репрезентатори – структурни елементи на ФСП, изразяващи локативна (пространствена) семантика. Те са обект на експериментално проучване от гледна точка на своя потенциал и степен на фреквентност. Безспорна е необходимостта да представим полето на локативността като част

от макрополето на ФСК *казуалност*. На първо място с оглед на семантичния си обхват според И. Куцаров (Куцаров 1985) казуалността се отнася към именните ФСК; според структурната си специфика се класифицира като безядрено ФСП. В съвременното състояние на българския език казуалността е единственото ФСП, което намира формален израз в езика без наличието на ядро. В руския език (в сравнение с българския) местният падеж (локатив) се оказва ядрена грамема, което от своя страна означава, че ФСП на локативността с оглед на семантичната специфика на полево ядро се класифицира като ФСП с обстоятелствено ядро и според структурната си специфика се отнася към моноцентричните полета.

Логично следствие от изложения анализ е допускането на съществуване на **квазиядро на ФСП на локативността** в макроядрото на казуалността в съвременния български език – **адвербиалните средства за изразяване на пространствени отношения**. За изчерпателност, системност и прозрачност на наблюденията ни се представя кратък обзор на схващанията за феномена падеж и на историята на падежната система, който потвърждава работната ни хипотеза: най-явен наследник на имена с падежни флексии се оказват наречията, които, както вече отбелязахме, отнасяме към квазиядрото на ФСП на локативността в съвременния български език. Разграничаването на ядро от периферия е ключово за настоящото изследване, за да очертаем прецизна рамка, в която да класифицираме ЛЕ в съвременния български и руски език. Смятаме, че това ще даде отговор на един основен въпрос в настоящия труд – къде в широкоспектърната лингвистична картина се намира *локативността* и какви формални изразители на даденото ФСП се намират в неговия център и периферия.

Независимо от наличието на значителен брой разработки по посочената тема настоящият дисертационен труд е **първото** (доколкото ни е известно) **цялостно и детайлно съпоставително изследване на ФСП на локативността** в двата славянски езика – българския и руския, – което би представлявало интерес както в общотeorетичен, така и в практико-приложен аспект: анализът на ЛЕ, систематизацията и класификацията им, както и направените обобщения биха могли да допълнят с нови данни съществуващите до момента типологични описания на славянските езици.

Целта на дисертационния труд е да бъдат установени и анализирани общите и лакунарните зони както на теоретично ниво – чрез представяне

на водещи структурни модели, – така и на равнището на структурно-семантичната дисекция с цел да бъдат типологизирани реализациите на ЛЕ. От друга страна, изследването се стреми към изграждането на класификационна схема на пространствените отношения, които заемат място в периферията на ФСП на локативността (в българския и в руския език), и наред с това стремежът е да се представи функционирането на предложената от нас класификационна схема, като се използва убедителен илюстративен материал, събран от разнообразни източници. Определеното от нас **квазиядро на ФСП на локативността** в съвременния български език насочва вниманието към най-специализираните ЛЕ в българския език – *адвербиалните средства*. **Ядрото на ФСП на локативността** в съвременния руски език включва в състава си местния (предложен) падеж. Периферията и в двата сравнявани близкородствени езика, от своя страна, е достатъчно богата на изразни средства. В нея влизат лексикални, фразеологични, морфологични и синтактични ЛЕ. Подробният и изчерпателен анализ за разбирането на **понятието локативност** е достатъчно убедителен аргумент за избора ни на модели за изразяване на локативността: **статична и динамична локализация на субекта/движението на обекта** (Всеволодова, Владимирски 1982, Гак 1996, 2000, Богуславская 2000, Савина 2008 и др.).

За ЛЕ в съвременния български и руски език, изразяващи статична пространствена ориентация, определяме следните експликатори: *статични глаголи, локативни наречия и предлози, отглаголни съществителни за състояние, пространствени прилагателни, устойчиви изрази*. За ЛЕ, изразяващи динамична пространствена ориентация: *глаголи за движение (в собствена и несобствена функция), наречия, предлози, отглаголни съществителни за действие, устойчиви и фразеологични изрази*.

Поставената цел определя и конкретните **задачи** на изследването:

1. Прецизиране на използвания в изложението терминологичен апарат;
2. Типологичен анализ на структурната организация на ЛЕ в съвременния български и руски език;
3. Осъществяване на сравнителен структурно-семантичен анализ на ЛЕ в съвременния български и руски език;
4. Създаване на собствен корпус от ЛЕ в съвременния български и руски език с помощта на специализирани лексикографски източници.

За целите на настоящото изследване съзнателно се подбират два типа източници. Специализираните лексикографски издания представят специфичен пласт на ЛЕ в двата съпоставяни езика. Що се отнася до съвременните източници на ексцерпиран материал (БНК¹ и НКРЯ², български печатни издания 1998 – 2022 г.), те са лакмусът за степента на фреквентност на различните типове локативни средства. Осъществената многоспектърна сегментация на ЛЕ би намерила приложение при провеждането на хоризонтални и вертикални срезове при изучаването на *пространството* във всичките му проекции (като обект на различни научни области). Регистрираните тъждества, асиметрии и закономерности биха били полезни също и при лексикографската практика: при съставянето на съвременни едноречни и двуезични речници, при изготвянето на специализирани лексикографски издания.

В композиционно отношение дисертационният труд се състои от увод, четири глави, заключение и библиография. Общият обем на работата е 168 стандартни страници. Библиографията включва 300 заглавия на български и руски език.

В **Увода** се аргументира изборът на поставената тема и се акцентува върху актуалността на проведеното изследване, определят се основните цели и задачи; посочват се използваните методи и източниците на илюстративния ексцерпиран материал; отбелязва се теоретичната и практическата значимост на проучването.

Първа глава (Пространството в езика – философски аспекти и етнолингвистични параметри) съдържа обзор на българската и руската лингвистична литература по въпроса за теоретичните параметри на понятието *пространството* в езика – във функционален, етнолингвистичен и общолингвистичен аспект. Ние споделяме идеята за взаимовръзката *време – пространство* като логична между две равностойни категории, но в настоящата работа категорията *пространство* е напълно самостоятелен обект на изследване, без акцент върху паралелни наблюдения. В хода на анализа се достига до няколко съществени извода: 1. Особен интерес заслужава изучаването на еволюцията на възприемането и вербализацията на

¹ Български национален корпус.

² Национальный корпус русского языка.

пространствените отношения. Пространствените понятия се характеризират с определена национално-етническа специфика и историческа променливост (Сазонова, Бороздина 2010, <http://>); 2. Изучаването на категорията *пространство* в езиков аспект се базира на синтезираните философски понятия *субект, обект, триизмерност, протяжност, движение*, на психологическите понятия *начална точка, позиция на наблюдателя, допълнителен ориентир*, а лингвистичните ѝ проекции са тясно свързани с термини като *предлози, локативни наречия, локативен надеж* и др.; 3. Следва да отбележим, че според нас движението и покоят се ограничават от възприятието на човека, като намират отражение в неговото съзнание в зависимост от това – дали той или заобикалящите го предмети от действителността са в състояние на динамичност или статичност. Моторната функция или липсата ѝ е определяща за разграничаването на някои от водещите форми на битието; 4. Всички възможни типове пространствени значения, които се изразяват в езика чрез лексико-граматични средства, е възможно да обединим в две основни групи: 1. С общо значение *действие – движение в пространството*; 2. С общо значение *месторазположение на предмета спрямо действието или движението в определена точка в пространството*. Оттук следва да заключим, че значението *посока* безусловно предполага изходен и краен пункт на движение.

Във **Втора глава (Теоретични основи на изследването)** се анализира водещата за настоящата работа теоретична платформа: теорията на А. В. Бондарко за функционално-семантичните категории (вж. Бондарко 1971, 1971б, 1972, 1974, 1975, 1976, 1978, 1984а, 1984б, 1987, 1999, 2002 и др.). Понятието *функционално-семантична категория* (и тясно свързаното с него *функционално семантично поле*) е разгледано през призмата на българската и руската лингвистична мисъл – вж. у И. Куцаров (Куцаров 1985, 1989, 1995, 2007, 2015, 2017, 2019), С. Иванчев (Иванчев 1976), К. Иванова, А. Минчева (Иванова, Минчева 1973), Кр. Чакърва (Чакърва 2013, 2017, 2021), Е. Тилев (Тилев 2017, 2022) и др.; И. И. Мешчанинов (Мешчанинов 1945, 1946, 1967, 1978), В. В. Виноградов (Виноградов 1972, 1975, 1986), Л. В. Шчерба (Шчерба 1974), Г. А. Золотова (Золотова 1973), Д. Н. Шмельов (Шмельов 1977), Т. В. Булигина (Булигина 1980), М. В. Всеволодова (Всеволодова 2000, 2009), Ю. С. Маслов (Маслов 1984) и др., като са направени следните обобщения: 1. Функционалният подход (или

още полевият) позволява да се тълкува съотношението между понятиите и езиковите категории; 2. В контекста на функционално-семантичната теория дадена понятийна (т.е. логическа, мисловна) категория бива репрезентирана в езика чрез ФСК, характеризираща с полева структура; 3. Функционално-семантичните полета обичайно са изградени от ядро и периферия; 4. При съпоставка между ФСП на една и съща ФСК в различни сравнявани езици би могло да се окаже, че в един от тези езици полето е безядрено, тъй като не разполага със специализирани граматични средства за изразяване на съответното понятие.

В същата глава от изложението като работен се въвежда терминът *локативен експликатор*, с който се назовават структурните елементи на ФСП, изразяващи локативна (пространствена) семантика.

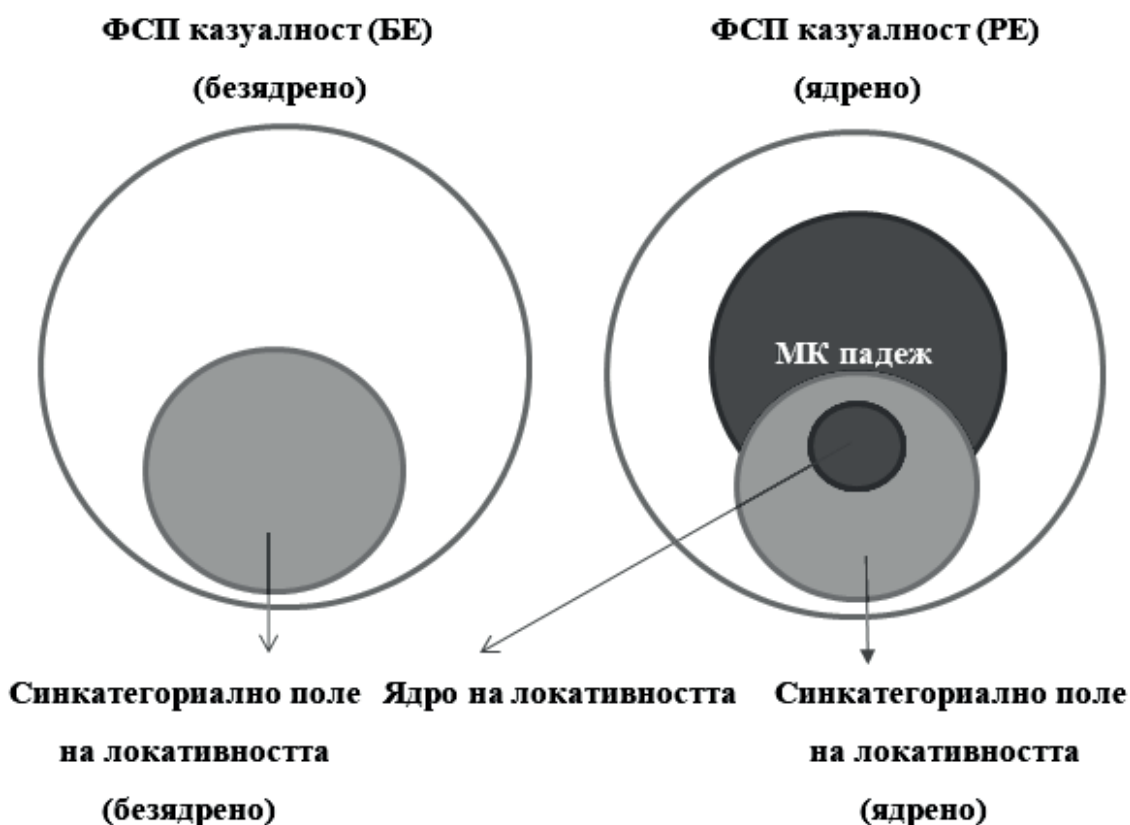
В Трета глава от дисертационния труд (**Функционално-семантично поле на локативността в съвременния български и руски език**) се представя нашето становище по въпроса за спецификата на **ФСП на локативността** (което е по същество **синкатегориално поле**³, **заемащо част от макрополето на казуалността**), а именно: за липсващото ядро в българския език и за наличието на ядрена грамема (предложен падеж) в руския език. Формулирана е и **основната хипотеза на изследването**: независимо от посочената разлика между двата езика по отношение на ядрото на полето, се наблюдават значителни паралели в състава и структурата на полевата периферия. В зависимост от типа на предметната ситуация във ФСП на *локативността* се отделят следните модели: при **статичната локализация** структурата на локативната ситуация се състои от: субект на състоянието, отношение на локализация, локализатор (бълг. *Той си беше цял ден вкъщи*; рус. *Он находился весь день дома*; бълг. *На запад това селце граничи с планинска местност*; рус. *На Западе эта деревушка граничит с горной местностью*). При **динамичната локализация** локативната ситуация включва субект, който се движи в пространството, и референтната точка на локативното отношение (бълг. *Покрай нашата градинка мина кола*; рус. *Мимо нашего садика проехала машина*; бълг. *Той си вървеше по пътя/шосето*; рус. *Он шел вдоль дороги*). Преместването на

³ Терминът е на К. Чакърва (вж. Чакърва 2017).

обекта от субекта е зависим процес, при който локализиранят обект се премества от субекта (бълг. *Той премести/прибра тетрадата в шкафа*; рус. *Он переложил тетрадь в шкаф*). Във всички случаи съществена роля в езиковото представяне на локативните отношения играе лексикалното съдържание (Савина 2008: <http>). В настоящата част от изложението вниманието е насочено към анализа на **полето на локативността** като част от **макрополето на казуалността**.

На първо място, с оглед сферата на функциониране казуалността се отнася към именните ФСП; а според структурната си специфика нейното поле е безядрено в българския език и ядрено в руския (налице е ядрената морфологична категория *падеж*). Що се отнася до локативността, тя функционира като синкатегориално несамостоятелно поле в рамките на казуалността, което също е безядрено в българския език и ядрено в руския (ядрото е част от ядрото на казуалността).

Ето как графично би изглеждало казаното дотук:

Фактът, че ФСП на казуалността е безядрено в съвременния български език, е следствие от диахронните промени – както е известно, още през XII в. започва разпадането на системата на падежните облици. Падежът: първоначално се разколебава при прилагателните имена, а при съ-

ществителните се държи най-дълго в *местен* и *звателен падеж*. Именно съществуването на падежни остатъци в СБЕ „реабилитира“ необходимостта от самостоятелно обособяване на ФСП на казуалността.

Несъмнено възниква въпросът: възможно ли е в съвременния български език, който не притежава категория падеж, да се говори за съществуването на *квазиядро на ФСП на локативността*? И дали е основателно например адвербиалните средства за изразяване на пространствени отношения да запълват именно тази част от ФСП на локативността? За да се отговори на този въпрос, се прави кратък обзор на явлението падеж и на историята на падежната система. Подчертава се, че в своята разработка „Проблемът за падежа“ (1968) Ч. Филмор, който се смята за създател на *падежната граматика*, за първи път в лингвистиката говори за феномена *дълбок падеж*⁴. Автори, които допринасят за обогатяването на падежната теория, са Р. Лонгейкър (Лонгейкър 1983), Р. Д. ван Валин (Ван Валин 1993), К. Илиева (Илиева 1985), М. Лакова (Лакова 1988), Г. Смирнова (Смирнова 1985), В. В. Богданов (Богданов 1977), Н. Чомски (Чомски 1981), Р. Джакендоф (Джакендоф 1990), Д. Даути (Даути 2000), Й. Пенчев (Пенчев 1984), С. Коева (Коева 1998), Ю. Д. Апресян (Апресян 1973) и мн. др. Напълно споделяме твърдението на К. Куцаров, че истинските падежни грамеми в езика „са резултат от семантико-синтактични отношения между две явления (най-често посредством глагол), а формалното им изразяване е морфологично – чрез флексии“. „Надделява становището – обобщава авторът, – че смисловите връзки и синтактичните отношения са първични, докато средствата за изразяване са вторични“ (К. Куцаров 2019: 16). Като основен пласт от лексикалния набор за изразяване на пространствени отношения определяме **наречията за място**: адвербиалите изграждат една специфична част в структурата на ФСП на локативността. Според С. И. Шарина двояката функция на наречията се осъществява чрез уточняването на локализацията, която се изразява с помощта на съществителни имена и чрез локализацията на предмет при явното отсъствие на конкретен локализатор (вж. по-подробно Шарина 2011). В заключение изследо-

⁴ Освен термина *дълбоки падежи* в лингвистиката със същото значение се употребяват и следните термини: *роли, падежи, семантични роли, семантични функции, тематични роли, семантични валентности* и др.

вателката ни показва насоката, която ни мотивира да приемам за работна хипотеза следното твърдение: **в полето на локативността в съвременния български език може да се обособи квазиядро**, в което се включват адвербиалните средства за изразяване на пространствена семантика. Какви са нашите аргументи?

Както е известно, пространствените наречия се едни от най-често използваните средства във функционално-семантичното поле на локативността в съвременния български и руски език (по-подробно мотивираме казаното в **Четвърта глава** на настоящия труд). Поради разпадане на падежната система в българския език (и в частност след отпадането на местния падеж) той не разполага със специални граматични средства за изразяване на локативност. Като своеобразна компенсация на това отсъствие се засилва ролята на пространствените предлози, част от които се използват като префиксоиди (несъщински представки) в състава на производните пространствени наречия. Тази роля на предлозите е важна и по още една причина: именно чрез тяхната употреба в състава на адвербиалните лексеми може да бъде изразено локативното значение *посока*. От друга страна, е налице генеалогичното родство на част от пространствените наречия (напр. *вкъщи, долу, горе, наземи* и др.) със стари локативни форми или предложни съчетания. Трети фактор за причисляването на разглежданите наречия към т.нар. квазиядро на функционално-семантичното поле на локативността е високата им фреквентност в писмената и говорната практика.

В следващата (**Четвърта**) глава от изложението (**Ядро и периферия на ФСП на локативността в съвременния български и руски език**) научният ни интерес се разпростира върху реализацията на това частно ФСП в двата сравнявани езика. Илюстративният материал включва примери от съвременната литература и живата реч. **Основната ни цел** е да представим класификационна схема на средствата за изразяване на пространствени отношения, които заемат място в периферията на ФСП на локативността (в българския и руския език); да разгледаме функционирането им, подкрепяйки изводите си с убедителен и разнообразен илюстративен материал. Тъй като в съвременния български език отсъства изградена и актуално функционираща граматична падежна система, много по-натоварена с езикови средства (ЛЕ), които ситуират конкретни пространствени точки,

т.е. обезпечават процеса на възприемане на пространствените отношения, се оказва периферията на локативното поле. Специално място сред тези средства в българския език заемат **пространствените наречия**, които, както вече неколккратно отбелязахме, определяме като **специфично квазиядро** на разглежданото поле за разлика от ситуацията в съвременния руски език, където полето е центрирано поради наличието на грамема *предложен падеж*.

Специфична особеност на българските пространствени наречия е свързана с това, че при част от тях паралелно с експликацията на семантиката **неопределено пространство** (срв.: *Ще пътувам до някъде с кола, а после ще продължа пеша*; и др.) се реализира и значението **степен на признака** (промяната се отразява и графично – чрез слято писане) – срв.: *Песента му донякъде ми хареса*. Значението **степен на признака** се изразява и от пространственото наречие *дотома* – срв. *Някой умен, но не дотам умен, че те да могат да се възползват*. Други наречия от разглежданата група обаче (напр. *отнякъде*) изразяват единствено пространствени отношения – срв.: *Витоша е близо, но дебне ли спасение отнякъде...*

В съвременния български език се наблюдава по-висока деривационна активност при локативните наречия: *тук – оттук, там – оттам, натам, тук-там, оттук-оттам*; *къде – откъде, накъде, закъде, навсякъде, отвсякъде, еди-къде си, къде да е, където и да е, някъде, нанякъде, донякъде, отнякъде* и др. Всяка от производните лексеми в съвременния български език изразява различни нюанси на пространственото значение. Това твърдение е подкрепено с илюстративен материал. Разглеждайки видовете адвербиални единици в съвременния български език, И. Куцаров отбелязва: „Наречията от съществителни имена са неголяма група и представляват стари вкаменели падежни форми“ (Куцаров 2007: 130). По-нататък в изложението представяме илюстративни примери за тяхното функциониране. По-често обаче в ексцерпираниите художествени произведения наблюдаваме тенденцията да се смесват значенията на наречията, изразяващи статика или динамика, нерядко да се взаимозаменят или даже да се унифицира употребата им: *Един ден влезна, едва оди. Седна точно тук, дека (стат.) ти седиш* и Срв.: *А вие дека (динам.) сте тръгнали?* Повечето от локативните адвербиали в нашия език могат да се степенуват, напр. *по-горе, най-долу, по-натам, най-отсам, по-нататък, най-отпред* и мн. др.

По-нататък в изложението са представени детайлно периферийните ЛЕ в съвременния български език.

Като едни от най-активно използваните средства за изразяване на пространствени отношения са посочени **предлозите**. Ще припомним, че самият местен падеж в руския език е невъзможно да се изрази без наличието на предлог⁵. По думите на И. Куцаров „предлозите са произлезли от други думи, най-често от наречия, но също така от съществителни имена, по-късно и от други предлози“ (Куцаров 2007: 140). „При това трябва да се има предвид, че първоначално всички предлози са имали пространствено значение, като по-късно развиват друго значение“ (Куцаров, пак там: 142).

Към предлозите за място, характерни за съвременния български език, бихме отнесли и сложните предлози, образувани чрез съчетаването на прости предлози с други предлози: *всред* (*в+сред*), *насред* (*на+сред*), *пomeжду* (*по+между*), *измежду* (*из+между*), *покрай* (*по+край*); прости предлози с имена: *вместо* (*в+място*)?, *наместо* (*на+място*)?, *около* (*о+коло* `колело`), *подир* (*по+дир*); *отвъд* (*от+овъде* `тук`, овъдоу `оттам`) (Грамматика 1983: 410). Към групата на предлозите, изразяващи **отношение за място**, трябва да се добавят и лексемите *въз*, *върз*, *изпод*, (*отсам*, *оттатък*), *кръз* (*през*), *за*, *край*, *накрай*, *към*, *откъм*, *по*, *срещу* (*спроти*, *против*) (вж. напр. у Куцаров 2007). Основа на теоретичните ни твърдения при **периферийните глаголни ЛЕ за изразяване на статично или динамично пространствено значение** са постановките в Академичната граматика на българския книжовен език (Грамматика 1983) и в граматиката на И. Куцаров от 2007 (вж. Куцаров 2007). Според И. Куцаров част от **непреходните глаголи**, така известни още като **интранзитивни**, най-често се отнасят до движение или положение в пространството, напр. *вървя*, *ходя*, *плувам* и др⁶. Изборът на предлога, свързващ името с глагола, до голяма степен е зависим от някои особености в лексикалното значение на вербалната лексема (*бродя из гората*, *вървя по пътеката*, *доближавам се*

⁵ Обикновено се изразява аналитично – предлог + основна форма на съществително с прибавено падежно окончание.

⁶ Примерите са от Теоретична граматика на българския език на И. Куцаров (Куцаров 2007: 107).

до целта и др.⁷). В особено отношение се намират значението на преходния глагол и употребата на предлог, като при префигираните непреходни глаголи често се среща съответствие между представката и предлога, напр.: *Вмъквам се в преддверието на сградата; Доближавам се до нея и я целувам по бузата.*

Не видът на глагола, а лексикалното му значение и контекстовите условия имат ключова роля при изразяване на статичност или динамичност. Напр. глаголи, които имат статално значение като *стоя, постоя, лежа, полежа, мразя, намразя* и др., не могат да изразяват динамична ситуация, независимо от вида си.

В 4.2.3. (Периферийни съществителни имена в роля на ЛЕ) нашият анализ се фокусира върху употребата на отглаголни съществителни, образувани от глаголи за движение и представлящи (след свързване с предложни обстоятелствени локативни изрази или наречия за място) различни динамични ситуации. В зависимост от интензитета на движението или от неговата посока се обособяват следните семантични опозиции: 1. Опозиция *ходене* : *бягане / тичане / скачане* : *Животното побесня от лай, от скачане нагоре-надолу*; 2. Опозиция *влизане* : *излизане*, маркираща конкретното действие отвътре – навън или излизане от очертаванията на даден локализатор: *Така както ми го описа ми приличаше на опит за излизане извън тялото, но и не точно.* Представяйки отглаголните съществителни, производни от моторни глаголи, като част от лексикалните ЛЕ в българския език, бихме могли да зададем основателния въпрос дали те са единствените субстантиви в изследваното микрополе. Отговорът е отрицателен, тъй като нашият език притежава огромен брой съществителни, в чието лексикално значение е заложена идеята за пространствена локализация: напр. *падина, низина, долина, овраг; могила, хълм, наклон; мочур, бързей, плитчина; нива, лозе, гора; изкоп, кладенец, път; езеро, река, море; луна, слънце; сграда, здание, палатка; площадка, игрище* и мн. др. (Георгиев 1996). Представените от изследователя семантични групи показват убедително финото нюансиране на локативната семантика – убедително доказателство, че в българската езикова картина на света пространствената ори-

⁷ Примерите са от Граматика 1983: 211.

ентация се оказва твърде важна. При това става дума за прецизна и детайлизирана вербализация на пространствените точки – фактор от първостепенно значение за човешкото съществуване.

В 4.2.4. (Периферийни адективни ЛЕ) с оглед целите на изследването са представени локативни единици от типа *бургаски, селски, градски; горен, долен, ляв, десен, страничен, периферен; надморски, надомна, канцеларски* и мн. др. По-различна е ситуацията при адективните лексикални единици с локативна семантика, които са образувани от названията на четирите посоки на света: *източен, западен, север, южен* и се отличават с висока фреквентност, напр.: *А този северен лешояд чака край острова; — Ало, Тони! — завика той с приятния си южен тенор...; Напротив, няма славянин, южен или западен, няма свестен човек, който да не съчувствува на идеята за югославянска конфедерация...*

В 4.2.5. (Периферийни фразеологични единици (ФЕ) в ролята на ЛЕ) наблюденията са проведени върху емпиричен материал, ексцерпиран от фразеологични лексикографски източници. Предвид голямото количество устойчиви словосъчетания, фразеологизми, фразеологични обрати, крилати фрази, фраземи и т.н. с възможна отнесеност към ФСК „пространство“ и с оглед характера на дисертационното изследване, избираме в тесния ни обсег да включим само една част от разнообразните употреби и използваме като работно понятието *фразеологична единица (ФЕ)*, без да се спираме на теоретичните спорове относно статута и обема на това понятие. Класифицираме ФЕ, съдържащи ключовата лексема *място*, на следните групи (тълкуване, подробен анализ и илюстративен материал в съответната подчаст на **Четвърта глава** в дисертацията): 1. ФЕ с лексемата *място*, изразяващи преки пространствени отношения, напр.: *Затънтено място; Лобно място*; 2. ФЕ с лексемата *място*, изразяващи абстрактно значение, напр.: *Болно място; Всичко си идва на място*. При преработката на ексцерпирания материал се срещат авторски устойчиви изрази с метафорични и афористични употреби, при които се наблюдава трансформирана, „маскирана“ локация. Срв.: *И точно в същия този петък, когато и от чешмите бликна човешкият гняв, вестникът си почиваше*. Богатият илюстративен материал, използван в дисертацията, ни дава основание да направим извода, че локативността е благодатна почва за афористични авторски употреби с неочаквана образност.

В 4.2.6 (Периферийни синтактични ЛЕ в съвременния български език) отбелязваме, че едни от най-активните ЛЕ в съвременния български език се реализират на равнището на синтаксиса. Става дума за съчетанията с пространствени предлози и за подчинените обстоятелствени изречения за място, обособени в няколко основни групи. Ролята на съюзни думи изпълняват някои (най-често относителни) местоименни наречия за място (напр. *където, гдето, дето, откъдето, накъдето, закъдето, къде, де* и др.) (вж. Граматика 1983: 360). Както показват наблюденията върху ексцерпирания материал, подчинените изречения, въведени от локативни съюзни думи, могат да бъдат и допълнителни, определителни, подложни. Срв.: *Раната е мястото, откъдето светлината влиза в теб* (подч. определително); *Ако ме последвате, ще ви покаже къде сте настанени* (подч. допълнително); *Не е ясно къде започва лавината и къде снежният човек просто си се търкаля* (подч. подложни) и др. Налага се изводът, че българският език разполага с богат набор синтактични ЛЕ, които, от своя страна, съдържат лексикални ЛЕ (предлози и пространствени наречия в роля на съюзни думи). Именно участието на лексикалните маркери се оказва решаващо при реализацията на локативната семантика.

Както споменахме още в самото начало на настоящата **Четвърта глава**, ядрото на ФСП на локативността в съвременния руски език включва в състава си формите на **предложния падеж**: логично залагаме на традиционно приетата теза за предложния падеж като изконно местен. Неговият произход е свързан с индоевропейския местен падеж (локатив), чиито значения (в съчетание с предлозите „в, на, при“) запазва. В староруския език този падеж се е употребявал без предлог, което доказва, че изконното му значение е на местен падеж (вж. Виноградов 1972). В съвременния етап от развитието на руския език изразяването на пространствена семантика е **основната функция на предложния падеж**. Факт е, че локативно значение могат да имат и останалите руски падежи (с изключение на именителния), но то се експлицира значително по-рядко в сравнение с изразяването на субектно-обектни отношения, присъщо на тези падежи. Това е причината да смятаме, че истинското място на винителния, дателния, творителния и родителния падеж в локативна предложна употреба не е в ядрото, а в периферията на синкатегориалното поле, макар и в непосредствена близост до ядрото (предложния падеж). Като основа за групирането

на предложен падеж (за място), наред с противопоставящия му се винителен падеж (за посока/движение), се опираме частично на класификация, предложена от Б. Блажев (Блажев 1988: 50)⁸, богато илюстрирана от нас с примери от живата реч.

В примерите за предложен (местен) падеж, в които предлозите са съчетани с абстрактни съществителни имена или със субстантиви в преносна употреба, пространственото значение се „разрежда“ значително или изцяло отстъпва на други (абстрактни) значения – срв. напр.: *У каждого человека в жизни* (тук семантиката е времева = докато живее) *две задачи: во-первых, добиться того, что хочется, и, во-вторых, получить от этого нравственное удовлетворение*. В следващото изложение се **обобщава** употребата на предлозите *в* и *на*, използвани за изразяване на конкретно местоположение с позоваване на ексцерпиран материал от посочени източници за обозначаване на учреждения, учебни заведения, културни учреждения, континенти, страни, административни части, населени пунктове, здания и помещения, посоки на света, острови, брегове на реки и морета, улици и площади, средства за предвижване и др.

Богатият илюстративен материал ни дава основание да затвърдим хипотезата си за ядрено разположение на предложния падеж във ФСП на локативността в съвременния руски език. По-нататък изложението е посветено на периферията на ФСП на локативността в съвременния руски език. Най-напред са разгледани **периферийните падежни ЛЕ**. В качеството си на най-явен изразител на движение с конкретна посока (т.е. на динамична ситуация) в руския език се използва винителният падеж в конструкции с глаголи за движение като *идти / ходить*; *ехать / ездить*; *лететь / летать*; *плыть / плавать*; *бежать / бежать*; *класть / положить*. Подобни конструкции отговарят на въпроса **къуда?** Когато говорим за **насоченост на действието** (това се отнася и за съвременния български език, и за съвременния руски език), винаги имаме **две пространствени точки** – едната е точката, от която започва конкретното действие (която обикновено не се назовава), другата – точката, към която е насочено действието. Срв.: *Пальто я пове-сила на стену, туда, где вбиты большие гвозди*. Изтъкват се и съществени

⁸ Б. Блажев предлага множество класификации при изследването на конструкции със значение на посока (движение) и за място (по-подробно вж. Блажев 1988).

разлики в употребата на предлозите в рамките на конструкции, изразяващи конкретна насоченост, които в съвременния руски език се употребяват с предлога *в*, докато в съвременния български език се употребяват с предлозите *на* или *за*: *Никто не знает, что я иду **в** кино.* – *Никой не знае, че аз отивам **на** кино;* *Словом, мать возвращается домой, а я сажусь **в** поезд и еду **в** Киев...* – *С една дума, майка ми се прибира вкъща, а аз се качвам **на** влака и заминавам **за** Киев.* Подобни са и примерите: *еду на остров* – *заминавам за остров*, както и *иду на почту* – *отивам в пощата.*

В периферията на ФСП на локативността в руския език са:

1. Родителен падеж в предложна употреба за място (с предлозите *до, у, от, из, с, от* – *до, из-под, из-за, возле, около, против/напротив, вдоль, мимо, вокруг*. Руският предлог *до*, за разлика от българския *до*, няма значение на близост до нещо: *Аз седя до прозореца*, срв.: *Я сижу у окна; Он часто бывает у нас; Я вышел от директора; Мальчик вышел из комнаты; Кошка прыгнула с кровати; Кошка вылезла из-под кровати; Возле мамы всегда хорошо; Стой около меня; Жду тебя в кафе напротив; Мимо меня прошла красная машина; Гости сидели вокруг стола.*

2. Дателен падеж в предложна употреба за място (с предлозите *к, по, навстречу*): *Я иду к бабушке; Мальчик прижался к маме; Я шагаю по улице; Навстречу Сергею шла красивая женщина.*

3. Творителен падеж в предложна употреба за място (с предлозите *между, перед, над, за, под*): *Между домом и школой есть ограда; Перед нами шли родители; За домом парк; Над домом нависло плотное небо; Под домом выделено место для хранения дров.*

Ръководейки се от класификацията на В. В. Виноградов, към периферийните адвербиални ЛЕ отнасяме: 1. Морфологични типове наречия с адекватна основа и вкаменени падежни флексии; 2. Морфологични типове наречия, производни от съществителни имена с предлози (по-подробно вж. Виноградов 1972: 283 – 284). В обобщен вид обстоятелствените наречия могат да бъдат класифицирани в следните групи⁹: **1. Наречия за място**

⁹ В статията ни за адвербиалните средства за изразяване на локативност в съвременния български и руски език подробно описваме групите пространствени наречия (за повече подробности вж. Моллова 2019).

(где?): *здесь, тут, там, дома, вдали, везде, всюду, нигде, негде, впереди, позади, где-нибудь, где-то, где-либо, слева, справа, снутри, снаружи, наверху, внизу, кругом, вокруг*; **2. Наречия за насоченост (куда?):** *сюда, тудата, домой, вдаль, всюду, никуда, некуда, вперед, назад, куда-нибудь, куда-то, куда-либо, налево, направо, наружу, наверх, вниз*; **3. Наречия за отправна точка (откуда?):** *отсюда, оттуда, издали, отовсюду, ниоткуда, неоткуда, спереди, сзади, откуда-нибудь, откуда-то, откуда-либо, слева, справа, снаружи, сверху, снизу*.

Към периферийните съществителни имена в ролята на ЛЕ сме причислили руските отглаголни съществителни, производни от основните глаголи за движение, напр. *вставание, ходъба, хождение, плавание, сидение* и др. Наред с тях в руския език се обособява и група от изконни съществителни имена с пространствена семантика. Такива напр. са субстантиви като *дом, зал, квартира, комната, ресторан* и мн. др.

Може да се обобщи, че съществителните, изразяващи конкретно място в ролята на ЛЕ в съвременния руски език, образуват група с активна функционалност, съответстваща по фреквентност на групата отглаголни съществителни, производни от глаголите за движение.

Що се отнася до периферийните адективни ЛЕ, към тях отнасяме: 1. Прилагателните имена, изразяващи положение в пространството: *правый – левый; верхний – нижний; передний – задний*; 2. Прилагателни имена, изразяващи четирите посоки на света: *восточный, западный, северный, южный*; 3. Прилагателни имена, обозначаващи признак по отношение на конкретното местоположение: *софийский, московский, прибережный, городской, морской* и мн. др..

В частта за периферийните фразеологични единици (ФЕ) в ролята на ЛЕ насочваме вниманието си върху употребата на руски ФЕ с пространствена семантика, съдържащи лексемата *място*: **1. ФЕ с участието на лексемата *място***, които изразяват пространствена семантика¹⁰, напр.: *Бить по больному месту*; **2. ФЕ с участието на лексемата *място***, които се реализират с преносна семантика, напр.: *Сердце не на месте*; **3. Афористични ФЕ с ключова лексема *място***: *Охота к перемене мест* (А. С.

¹⁰ Примерите са ексцерпирани от фразеологични речници на руски език.

Пушкин, «Евгений Онегин»); *Городничему всегда место найдется* (Н. В. Гоголь, «Мёртвые души»).

Специално внимание в изложението ни е отделено на две семантични групи фразеологизми, свързани помежду си в отношения на антонимия – семантичната група за близко пространство (СГ *близо*) и семантичната група за отдалечено пространство (СГ *далеч*). Сериозен изследователски интерес представляват специфичните случаи на **езикова асиметрия**: ФЕ, които съществуват в единия език, но липсват в другия, напр.: *За семь верст киселя хлебать (есть)* – (прост., ирон.) (рус.) – *Бия път залудо, за тоя, дето духа, вървя да се трепа за нищо и никакво; тръгвам да гоня дивото* (бълг.). Открояват се ФЕ, в които се употребяват лексемите *далеко/близо* в съвременния руски език, *далеч/близо* в съвременния български език, но те **не изразяват пространствени отношения**, само привидно ни насочват към далечното и близкото. Смятаме, че най-точният термин е „**квазипространствени ФЕ**“: *Дело зашло далеко* (рус.) – *Дебела стана работата* (бълг.); *Ближе к делу ~ к делу* (рус.) – *На въпроса, на темата* (бълг.); *Близко до ума* (бълг.).

Като резултат от анализа в настоящата част от изложението могат да се направят следните изводи: 1. И в двата езика преобладават ФЕ, съдържащи лексемата *близо*: характеризират с наличието на две основни значения: семата *пространство* и семата *близост*; 2. Сред разгледаните примери, описващи далечни пространства, в българския език преобладават тези с неутрален характер, докато в руския език – с пейоративен характер: *Куда Макар телят не гонял (Накрай света; през девет планини в десета; в гори тилилейски)*; *У черта на куличках / хоть у черта на рогах (Накрай света, на края на света)*; 3. Установява се, че и в двата разглеждани близкородствени езика ФЕ, изразяващи пространствени значения, притежават и допълнителни семи – срв.: *очи в очи (глаза в глаза)*; *лице в лице (лицо в лицо)* – 1) *близо*; 2) откровено, открито; 4. Анализът на ФЕ в ролята на ЛЕ в съвременния руски език и ФЕ в ролята на ЛЕ в съвременния български език, характеризиращи ориентацията на човека в пространството, показва, че преди всичко се съизмерват със самия човек и по-точно с частите от неговото тяло (бълг. *ръка, лакът, рамо*; рус. *рука, локоть, плечо*) и с частите от неговото лице (бълг. *лице, око, ухо, нос*; рус. *лицо, глаз, ухо, нос*) т.е. с т. нар. соматизми (вж. по-подробно К. Ничева 1987); 5. Независимо от пред-

варителните ни очаквания, че поради причини от екстралингвистичен характер, свързани с различната географска среда, която обитават българите и руснаците, при вербализацията на пространствени отношения във фразеологичната система на двата езика ще преобладава асиметрията, трябва да обобщим, че тези прояви са незначителни. Не се доказва например хипотезата, че в руския език идеята за отдалечено пространство е представена с повече ФЕ; 6. Наблюдавани бяха и любопитни различия – напр. за българите *през девет села в десето* е израз, свързан с представите за далечно пространство, докато в руския език липсва подобен еквивалент, тъй като пространството се „измерва“ в по-големи мащаби – срв.: *за тридесет земя*. В българския език ФЕ за отдалеченост по-често следват модела *през + девет + същ. име + в + числ. редно десети(-а, -о)*, докато структурните типове ФЕ в руския език са по-разнообразни.

В хода на научния анализ не са пропуснати и **периферийните синтактични ЛЕ в съвременния руски език**. Най-специализирани сред тях са обстоятелствените изречения за място като един от видовете обстоятелствени подчинени части на сложното съставно изречение. Те се присъединяват „с помощта на съюзни думи / местоименни наречия: *где, куда, откуда, везде, всюду, отовсюду, там, тут, туда, оттуда: Везде, где в поле зреет пшеница, синеют васильки*“ (вж. по-подробно Руска граматика 1982: 467).

Би могло да се обобщи, че разгледаните в изложението синтактични ЛЕ в съвременния руски език не се различават съществено от съответните периферийни средства в българския език. По отношение на предложните локативни съчетания обаче се наблюдава специфична разлика: в българския език конструкциите от локативен предлог и име са винаги синтактични съчетания, т.е. синтактични модификатори за място, докато в руския език същите конструкции имат статут на сложни падежни форми (на предложен, винителен, родителен падеж и др.), изразяващи локативна семантика. Ако обаче в такава падежна форма се включи някакво атрибутивно разширение (напр. *на той улице*), налице е синтактично съчетание.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обект на изследователския ни интерес в дисертационния труд е „езикът, отразяващ субективното възприемане на пространството“ (Маровска 2014, <http>). Разбира се, водещо е убеждението ни, че пространството в езика може да се обхване през призмата на разгадаване на логико-философското му съдържание, на функционално-семантичното познание. Настоящият труд описва реализацията на понятийната категория локативност чрез специализирани езикови средства в съвременния български и руски език; той представлява опит за комплексно изследване на спецификите при категоризацията на пространството в двата близкородствени езика. Достига се до важния извод, че вербализацията на пространството е тясно свързана с антропоцентризма. Реализацията на локативните отношения в езиковата действителност преминават през съзнанието на човека и се съизмерват чрез него самия.

Имаме основания да смятаме, че нашата разработка може да бъде използвана в практиката на преподаване на руския и на българския език, при подготовката на спецкурсове и семинари по лексикология, фразеология, интертекстуалност, сравнително езикознание, теория на превода, функционална стилистика. От особена значимост е възможността за апробацията ѝ в контекста на съвременната методика, ориентирана към обучение чрез комуникация на едно надезиково равнище – през културологията, историческата памет, менталното съзнание.

Цитирана в автореферата литература

Апресян 1973: Апресян, Ю. Д. К построению языка для описания синтаксических свойств слова. – В: *Проблемы структурной лингвистики*. Москва, 1973, 279 – 325.

Блажев 1988: Блажев, Бл. *Употребление конструкции направления и места в современном русском языке*. София, 1988.

Богданов 1977: Богданов, В. В. *Семантико-синтаксическая организация предложения*. Ленинград, 1977.

Богуславская 2000: Богуславская, О.Ю. Динамика и статика в семантике пространственных прилагательных. – В: *Логический анализ языка. Языки русской культуры*. Москва, 2000, 20 – 29.

Бондарко 1971: Бондарко А. В. *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград, 1971.

Бондарко 1971б: Бондарко, А. В. Локативность. – В: *Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Поссесивность. Обусловленность*. Ленинград, 1971, 5 – 46.

Бондарко 1972: Бондарко, А. В. К теории поля в грамматике – залог и залоговость. – В: *Вопросы языкознания, № 3, 1972, 20 – 35*.

Бондарко 1974: Бондарко, А. В. Понятийные категории и языковые семантические функции в грамматике. – В: *Универсалии и типологические исследования*. Москва, 1974.

Бондарко 1975: Бондарко, А. В. Проспект функциональной морфологии русского языка. – В: *Zeitschrift für Slawistik, В. XX, Н., 1975, 5 – 6*.

Бондарко 1976: Бондарко, А. В. *Теория морфологических категорий*. Ленинград, 1976.

Бондарко 1978: Бондарко, А. В. *Грамматическое значение и смысл*. Ленинград, 1978.

Бондарко 1984а: Бондарко, А. В. *Функциональная грамматика*. Ленинград, 1984.

Бондарко 1984б: Бондарко А.В. О грамматике функционально-семантических полей. – В: *Изв. АН СССР. Сер. лит-ры и яз., Т. 43, № 6, 198, 492 – 503*.

Бондарко 1987: Бондарко, А. В. *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград, 1987.

Бондарко 1999: Бондарко, А. В. *Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация времени*. Санкт-Петербург, 1999.

Бондарко 2002: Бондарко, А. В. *Теория значения в системе функциональной грамматики. На материале русского языка.* Москва, 2002.

Булигина 1980: Булыгина, Т. В. Грамматические и семантические категории и их связи. – В: *Аспекты семантических исследований.* Москва, 1980, 320 – 355.

Ван Валин 1993: Van Valin, Robert D., Jr. A synopsis of Role and Reference Grammar. In: *Advances in Role and Reference Grammar.* John Benjamins Publishing Co. Amsterdam/Philadelphia 1993, 1 – 164.

Маровска 2014, http: Маровска, В. Теориите за референцията и перспективите им за съвременната лингвистика. – В: <Slavjanski-dialozi-br15-2014-64-79.pdf (uni-plovdiv.bg)>.

Виноградов 1972: Виноградов, В. В. *Русский язык (грамматическое учение о слове).* 2-е изд. Москва, 1972.

Виноградов 1975: Виноградов, В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. – В: *кн.: Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике.* Москва, 1975, 55–58.

Виноградов 1986: Виноградов, В. В. *Русский язык. Грамматическое учение о слове.* – Москва, 1986.

Всеволодова 2000: Всеволодова, М. В. *Теория функционально- коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка.* Москва, 2000.

Всеволодова 2009: Всеволодова М.В. Поля, категории, концепты в грамматической системе языка. – В: *Вопросы языкознания.* Москва, 2009.

Всеволодова, Владимирский 1982: Всеволодова, М. В., Е. Ю. Владимирский. *Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке.* Москва, 1982.

Гак 1996: Гак, В. Г. Функционально-семантическое поле предикатов локализации. – В: *Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность.* Санкт-Петербург, 1996.

Гак 2000: Гак, В. Г. Пространство вне пространства. – В: *Логический анализ языка. Языки пространств.* Москва, 2000.

Георгиев 1996: Георгиев, С. *Морфология на българския книжовен език.* Велико Търново, 1996.

Грамматика 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология.* София, 1983.

Даути 2000, http: Dowty D. R. *Thematic Proto-Roles and Argument Selection.* Ohio state University. In: <<http://www.ling.ohio-state.edu/~dawty/>>.

Джакендоф 1990: Jakendoff, R. *Semantic Structures*. Massachusetts Institute of Technology, 1990, 315.

Золотова 1973: Золотова, Г. А. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва, 1973.

Иванова, Минчева 1973: Иванова, К., Минчева, Анг. Теоретическите постижения и търсения на А. В. Бондарко. – В: *Български език*, №1, 1973, 136 – 141.

Иванчев 1976: Иванчев, С. Морфо-семантико-функционалната теория на глаголният вид в славянските езици и спецификата на българския език. – В: *Помагало по българска морфология. Глагол*. София, 1976.

Илиева 1985: Илиева, К. *Местоимения и текст*. София, 1985.

Коева 1998: Коева, С. Аргументна структура, тематични отношения и синтактична реализация на аргументите. В: *Езиково съзнание*, София, Наука и изкуство, 1998, 206 – 230.

Куцаров 1985: Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив, 1985.

Куцаров 1989: Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив, 1985.; Второ издание, 1989.

Куцаров 1995: Куцаров, И. Към въпроса за граматикализираните значения на българския глагол. – В: *Език и свят. Съвременна филологическа проблематика. Юбилеен сборник. Т. I*. Пловдив, 1995, 23 – 29.

Куцаров 2007: Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив, 2007.

Куцаров 2015: Куцаров, И. Към теорията за функционално-семантичните полета. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 53, кн. 1, сб. А, 2015 – Филология, Пловдив, 2015.

Куцаров 2017: Куцаров, И. ФСК на А. В. Бондарко. – В: *Български език и литература*, кн. 4, София, 2017.

Куцаров 2019: Куцаров, К. Българските лексемни класове и учението за частите на речта. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор на науките“. Пловдив, 2019.

Лакова 1988: Лакова, М. *Местоименните и въпросителните изречения и теорията за семантичните роли*. – В: *Помагало по синтаксис на българския език*. София, Университетско издателство, 1988, 145 – 154.

Лонгейкър 1983: Longacre, R. *The grammar of discourse*. New York: Plenum Press, 1983, 423.

Маслов 1984: Маслов Ю. С. *Очерки по аспектологии*. Ленинград, 1984.

Мещанинов 1945: Мещанинов, И. И. Понятийные категории в языке. – В: *Труды Военного института иностранных языков*. № 1, 1945, 5 – 17.

Мещанинов 1946: Мещанинов, И. И. Понятийные категории и грамматические понятия. – В: *Вестник Московского университета*, № 1, 1946, 7–24.

Мещанинов 1967: Мещанинов, И. И. *Члены предложения и части речи*. Москва – Ленинград, 1967.

Мещанинов 1978: Мещанинов, И. И. *Члены предложения и части речи*. Ленинград, 1978.

Моллова 2019: Моллова, О. В. Адвербиальные средства выражения локативности в современном болгарском и русском языках. – В: *Сборник научных статей „Пятый этаж“*. Алтай, 2019.

Ничева 1987: Ничева, К. *Българска фразеология*. София. 1987.

Пенчев 1984: Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение*. София, 1984.

Руска граматика 1982: *Русская грамматика. Том 1. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*. Москва, 1982.

Савина 2008, http: Савина, С. Л. Средства выражения статической локализации в русском языке. – В: <<https://cyberleninka.ru/article/n/>>.

Сазонова, Бороздина 2010, http: Сазанова, Т. Ю., Бороздина, И. С. Содержание пространственных концептов как отражение культурного знания. УДК 81'37. – В: *Cyberleninka*, <<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eI2VAw9Imv8J:https://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-prostranstvennyh-kontseptov-kak-otrazhenie-kulturnogo-znaniya.pdf+&cd=10&hl=bg&ct=clnk&gl=bg>>.

Смирнова 1985: Смирнова, Г. В. Ролевая структура отглагольных существительных французского языка со значением лица и их словообразовательные значения. – В: *Сборник научных трудов МГПИИЯ имени М. Тереза, т. 251*. Москва, 1985, 165 – 178.

Станков 1976: Станков, В. Изказване по доклада на Ив. Куцаров на I Полско-българска конференция за съпоставително изследване на двата езика. – В: *Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици*. 1976, №3, 91 – 93.

Стойчев 2014: Стойчев, С. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. Съвременният български морфологичен резултатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език. София, 2014.

Стойчев 2019: Стилиян Ст. *Българският морфологичен резултатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен резултатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език*. София, 2019.

Тилев 2017, [http](https://www.academia.edu/36633160): Народът срещу падежа – в търсене на (не)категориалността. – В: <<https://www.academia.edu/36633160>>.

Тилев 2022: Тилев, Е. *Морфологична (не)категориалност*. Пловдив, 2022.

Филмор 1968: Fillmore, Ch. “The Case for Case.” – В: *In Bach, Emmon & R. T. Harms, eds. Universals in Linguistic Theory: 21–119*. New York: Academic Press, 1968.

Чакърва 2013: Чакърва, Ю. Метафорични модели на времето в българското, руското и английското езиково съзнание. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет “Паусий Хилендарски”*, Т. 51, кн. 1, сб. Б, 2013 – Филологии, 9 – 22.

Чакърва 2017: Чакърва, К. Към въпроса за типологията на функционално-семантичните полета в съвременния български език. – В: *Български език и литература*, Vol. 59, № 4, 2017, 425 – 432.

Чакърва 2021: Чакърва, К. *Лекционен курс по функционална граматика в магистърска програма „Актуална българистика“*. Пловдив, 2021 (ръкопис).

Чомски 1981: Chomsky, N. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht, Foris, 1981.

Шарина 2011, [http](http://www.cyberleninka.ru): Шарина, С. И. Функционално-семантическа категория локативности в эвенском языке. – В: *ВЕСТНИК СВФУ*, 2011, том 8, №3: – В: <[cyberleninka.ru](http://www.cyberleninka.ru)>.

Шмельов 1977: Шмелев, Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях. – В: *К постановке проблемы (Д.Н. Шмелев; АН СССР, Ин-т рус. яз.)*. Москва, 1977.

Шчерба 1974: Щерба, Л. В. *Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград, 1974.

Публикации по темата на дисертационния труд

1. **Моллова 2018:** Моллова, О. От „Гори тилелейски“ до „Тридевятъ земя“ (наблюдения върху две групи фразеологични единици с локативна семантика в съвременния български и руски език). – В: *Словото – идеи, идеали, утопии. Сборник с доклади от Деветнадесетата Национална конференция за студенти и докторанти*. Пловдив, 2017. Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2018, 172 – 183.

2. **Моллова 2018:** Моллова, О. Сущност и понимание на функционално-семантичната категория (ФСК) и функционално-семантичното поле (ФСП) в диахронен и синхронен аспект на лингвистични изследвания. – В: *Международна научно-практическа конференция за млади учени – магистри и докторанти „Язык. Коммуникация. Культура“*. *Алманах на научни статии на младите учени*. Държавен институт по руски език „А. С. Пушкин“, Москва, 2018, 87 – 89. <https://www.pushkin.institute/science/konferencii/konferenciya_LCC/Almanah_LCC-2018.pdf>

3. **Моллова Чапърова 2019:** Моллова Чапърова, О. Философски и лингвистични аспекти на понятието *пространство* (в научната литература на българския и руския език). – В: *Verba iuvenium, Словото на младите. Годишник на Националната научна конференция за студенти и докторанти, Брой 1*. Пловдив, 2019, 146 – 157.

4. **Моллова Чапърова 2019:** Моллова Чапърова, О. Специфика на функционалната граматика в парадигма на лингвистиката (в полето на българската и руската научна мисъл). – В: *Дванадесетият международен симпозиум «Русистика в съвременния свят» при поддръжка на международната асоциация на преподавателите на руския език и литература (МАПРЯЛ). Доклади и съобщения*. Велико-Търново, България, 11-14 октомври, 2019, 271 – 275.

5. **Моллова Чапърова 2019:** Моллова Чапърова, О. Адвербиални средства на изразяване на локативност в съвременния български и руски език. – В: *Международната научна конференция за млади учени „Ден на науката – 2019“*. *Електронен индексирани в РИНЦ сборник за научни статии „Пятый этаж“*. Алтайски държавен педагогически университет, 2019 г. <<https://journals-altspu.ru/5-floor/article/view/1205>>

6. **Чапърова 2022:** Чапърова, О. Към въпроса за адвербиалните локативни модификатори в съвременния български и руски език. – В: *Научни трудове, том 59, кн. 1, сб. А, 2021 – Филология*. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2022, 367 – 377.

Справка за научните приноси на дисертационния труд

1. Настоящият дисертационен труд представлява **комплексно изследване** на проблемите, свързани с категоризацията на пространството в два сродни езика – съвременния български и руски език. Сложността при провеждането му произтича от неговия евристичен характер: то е първият опит за съпоставка между функционално-семантичните полета на локативността в българския и руския език.

2. Понятиятата категория *пространство* е разгледана в широк логико-философски контекст. Направен е важният извод, че локативните понятия се характеризират с определена национално-етническа специфика и са тясно свързани с човешкото възприятие на идеята за движение (динамика) и покой (статика).

3. Избрана е подходяща теоретична платформа за разгръщане на научния анализ – теорията на А. В. Бондарко за функционално-семантичните категории, – което само по себе си е гаранция за адекватността на получените резултати. В хода на изложението са представени убедителни аргументи, доказващи полевия характер на функционално-семантичната категория *локативност* и в двата сравнявани езика. Разграничението между ядро и периферия е ключово при класификацията на различните групи локативни езикови средства.

4. За целите на изследването са въведени термините *локативен експликатор* (ЛЕ) и *квазиядро* на функционално-семантичното поле на локативността в съвременния български език, включващо адвербиалните средства за изразяване на пространствена семантика. Представени са убедителни аргументи, подкрепящи идеята за обособяването на споменатото квазиядро.

5. Изпълнена е заявената главна цел в дисертационния труд: максимално ясно и точно да бъдат представени езиковите средства за изразяване на *локативност* (ЛЕ) в двата сравнявани езика (лексикални, фразеологични, морфологични, синтактични). ЛЕ, разположени в центъра и в периферията на ФСП, са подробно класифицирани на базата на наблюдения върху примери от богатия емпиричен корпус.

6. Анализът се основава на солидна база лингвистични трудове, проучени с цел да се формира ясна и непротиворечива концепция за същността и параметрите на изследваното явление. Отразяването на проблема е потърсено в над 300 източника на български, руски и английски език.

7. Осъщественият контрастивен структурно-семантичен анализ на ЛЕ има съществена практико-приложна стойност: той несъмнено е приложим както в преподаването на български език на рускоговорещи чужденци, така и в преподаването на руски език на българи.